

УДК 11/33(045)

ІЛЬІН В.В.,
д.філос.н., професор
професор кафедри економічної теорії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР В СТРУКТУРІ СУЧАСНОГО СВІТУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. В статті досліджується проблема гео економічного простору як результату розвитку глобалізації. Зміна картографії гео економічного простору обумовлена нерівномірністю розподілу економічних умов і ресурсів. Параметри і тенденції еволюції гео економічного простору відображають логіку і динаміку відтворення його ендогенних компонентів – людського, технічного, природного, інституційного, організаційного, інформаційного факторів. Показані перспективи подальшої гео економічної реконструкції світу.

Ключові слова: гео економіка, геополітика, картографія, ресурс, глобалізація, транснаціональний, простір.

Ильин В.В., д. филос. н., профессор кафедры экономической теории Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ГЕОЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО В СТРУКТУРЕ СОВРЕМЕННОГО МИРА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

Аннотация. В статье исследуется проблема геоэкономического пространства как результата развития глобализации. Изменение картографии геоэкономического пространства обусловлено неравномерностью распределения экономических условий и ресурсов. Параметры и тенденции эволюции геоэкономического пространства отражают логику и динамику воспроизводства его эндогенных компонентов – человеческого, технического, природного, институционального, организационного, информационного факторов. Показаны перспективы дальнейшей геоэкономической реконструкции мира.

Ключевые слова: геоэкономика, геополитика, картография, ресурс, глобализация, транснациональный, простор.

Pyin V.V., Doctor of Philosophy, professor of the Department of Economic Theory Taras Shevchenko National University of Kyiv

GEOECONOMIC SPACE IN THE STRUCTURE OF THE MODERN WORLD: THEORETICAL-METHODOLOGICAL CONTEXT

Abstract. The article deals with the problem of geo-economic space because of the development of globalization. The change in the cartography of the geo-economic space is due to the uneven distribution of economic conditions and resources. Parameters and trends of the evolution of geo-economic space reflect the logic and dynamics of reproduction of its endogenous components – human, technical, natural, institutional, organizational, information factors. The prospects for further geo-economic reconstruction of the world are shown.

Keywords: geo-economics, geopolitics, cartography, resource, globalization, transnational, space.

Актуальність проблеми. Сьогодні людство живе в реальності глобалізації. На макрорівні в глобальному масштабі кардинально змінюються базові правила гри суб'єктів економічної діяльності, учасників світового ринку. В економічну діяльність поряд з традиційними суб'єктами економічних відносин вступають нові суб'єкти в особі національних економік, головне покликання яких полягає в захисті національних інтересів і національно-державного суверенітету. Мережеві транзакції приводять не тільки до зміни гео економічної, але й геополітичної картографії сучасного світу. Зростання ентропії, дисипативності мережевої гео економіки посилює її креативно-енергетичний потенціал. Чим складнішою і багатоформатнішою є її мережева визначеність, тим потенційно гнучкішою і дієздатнішою вона стає. Під гнучкістю розуміється спроможність гео економіки пристосовуватися в автономному режимі до постійно змінюваних умов та зовнішніх викликів і розширення на цій основі спектру можливостей. Усе це підтверджує базовий методологічний принцип аналізу сучасного етапу глобалізації – потенціал зміцнення глобальної економіки визначається не логікою уніфікації, як це мало місце в умовах індустріалізму, а резервами інваріантності та розмаїття, спонтанного зародження нових функціональних суб'єктів, кожен з яких, зберігаючи свою самодостатність, дотримується індивідуальної траєкторії саморозвитку. В цій ситуації постає завдання виявити основні параметри гео економіки в умовах глобалізації та її подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема гео економічного простору перебуває в полі теоретичного аналізу багатьох економістів, політологів, культурологів. Серед них в першу чергу привертають

увагу роботи К. Гаджієва, Е. Гідденса, У. Бека, Е. Тоффлера, А. Неклесси, Б. Ліндсі, А. Гальчинського та інших. В культурологічно-філософському аспекті геоeкономіку досліджують У. Бек, С. Пролєєв, А. Сакун, В. Базилевич, А. Костіна та інші. Значний доробок в аналізі геоeкономіки унеобхідне виявлення її особливостей в структурі розвитку сучасного світу.

Мета статті полягає в аналізі структурних складових геоeкономічного простору та визначенні його ролі і місця в просторовій та часовій архітектоніці сучасного глобального світу в економічному, політичному, культурному, ресурсному та інших аспектах.

Виклад основного матеріалу. Ухвалення будь-якого рішення в політиці, економіці вимагає відповіді не тільки на питання «хто», «що» і «скільки», але і на питання «де». Тому *геоекономічний еволюціонізм* відштовхується від тези про те, що будь-яка економічна діяльність «співвідноситься з певним часом і місцем, а тому важливим аспектом еволюційних систем є облік просторових залежностей. З прогресом в умовах транспортування і зв'язку взаємодія між різними політичними та економічними змінними стає значною мірою залежною від розташування в просторі» [4, с. 223]. Взаємодоповнюючі тенденції глокалізації та глобалізації економіко-політичної діяльності безпосередньо пов'язані з еволюцією механізмів аллокації умов, ресурсів і факторів діяльності в геоeкономічному просторі, визначаючи ефективність його використання.

Зміна картографії геоeкономічного простору обумовлена нерівномірністю розподілу економічних умов і ресурсів господарства на макро- і міжрегіональному рівнях глобального простору. Це виражається в перманентному загостренні політичних та економічних суперечностей – між центром і периферією, Північчю і Півднем, містом і селом, метрополіями і провінціями, елітою і маргіналами тощо. Необхідністю вивчення механізмів, що дозволяють вирішувати такі все більш складні суперечності, визначають актуальність нового наукового аналізу і своєчасність його появи [1, с. 740].

У пошуках ефективної моделі сталого розвитку світового геоeкономічного простору увага дослідників логічно все більше фокусується на освоєному просторі людської життєдіяльності, в який включені його базові інституції. «...Це ритм і одночасно горизонт та режим людського життя, – зазначає М.К. Мамардашвілі, – яке виробляється в такому вигляді тисячоліттями» [7, с. 72]. І постає як своєрідна соціально-генетична програма, на якій вибудовується геополітична, геоeкономічна, соціальна та інші сфери.

Реалізація моделей життя практично втілюється в діяльному відношенні людини до економічного простору, відображаючи ефективність функціонування політичної та господарської системи, їх внутрішніх трансформацій і трансакцій, їх стійкості по відношенню до елементів і зв'язків зовнішнього середовища. Геоeкономічна діяльність безпосередньо пов'язана з часом освоєння певного простору, для одержання з нього користі при найменших витратах часу як найбільш обмеженого ресурсу життя людини. Людині необхідний корисний простір, тому вона безперервно балансує між полюсами вилучення максимуму користі з обмеженого простору і мінімізації витрат (в тому числі часу) його використання. Взаємодія простору і часу знаходить своє втілення в ефективності соціально-економічної та політичної діяльності як особливого виду руху, котрий вимірюється ставленням освоєного корисного простору до часу його освоєння або витрат на це ресурсів життя [6].

В найбільш загальному наближенні під геоeкономічним простором розуміється простір, в якому проводяться всі види діяльності – соціальна, економічна, політична. Здійснюючи певні витрати, людина привласнює і відстоює від сторонніх претензій простір ведення свого господарства, освоюється в ньому, саморозвиваючись через створювані продукти – культурні, економічні, наукові, залучаючи в процес нові фактори виробництва і діяльності. Тому геоeкономічний простір характеризується *корисністю*, має *вартість*, *ціну* і *цінність*, знаходить вираз у витратах і можливих здобутках, потребує інвестицій і обіцяє певні блага. Можна говорити навіть про проблему *геоекономічного вибору* між простором і часом. Адже інтенсифікація використання простору в часі неявно передбачає перевагу економічної ефективності й може бути пов'язане з ігноруванням інтересів конкретних груп населення, які живуть на певній території. Але хоча сьогодні люди максимально наблизилися до можливості миттєвого переміщення, тобто реально отримали контроль над часом, з точки зору інтересів суспільства в цілому є неприпустимим ігнорування конкретних характеристик якості інтенсивності зміни конфігурацій діяльності суб'єктів в глобальних контурах геоeкономічного простору, а також його насиченості силовими полями політичного і ринкового впливу [1, с. 740-742].

Параметри і тенденції еволюції геоeкономічного простору відображають логіку і динаміку відтворення його ендогенних компонентів – людського, технічного, природного, інституційного, організаційного, інформаційного факторів. Перші три чинники утворюють *трансформаційну* групу, а три інших відносяться до *трансакційних*. Набір цих чинників є інваріантним для суб'єктів діяльності і систем будь-якого рівня, масштабу і складності, тому результат може бути представлений як функція взаємодії вказаних факторів (людського, природного, інституційного, організаційного, інформаційного та ін.). Всі вказані фактори є специфічними компонентами людського буття тільки в реальній взаємодії в процесі реального геоeкономічного процесу. У цьому сенсі геоeкономічний простір постає особливим видом життєвого простору, який створюється «особливою системою відносин між людьми в трансформаціях і взаємодіях факторів» [1, с. 750].

В контексті геоeкономічного простору трансформаційні характеристики економічних просторів, або їх матеріально-речова структура, виступають основою їх диференціації. Наприклад, на макрорівні трансформаційні фактори представлені відповідно показниками людського потенціалу, рівня *технологічного розвитку*, *величини і вартості природних ресурсів*. Такі компоненти економічних просторів виразно демонструють їх відмінності. Важливо, що однакових по трансформаційним характеристикам життєвих

просторів не існує, оскільки кожна людина унікальна, а природні ресурси різних територій широко варіюються за кількістю і якістю, визначаючи специфічність застосовуваної людьми техніки для їх освоєння. Однак це не заперечує можливості їх типізації.

Зауважимо, що характеристики, які формують «соціально-польову структуру» економічних просторів, постають основою їх інтеграції. Простори, які значно відрізняються за кількістю і якістю трансформаційних чинників, об'єднуються в країни та регіони загальними інституційними основами – правом, традицією, історією, релігією, культурою, мовою і т.д., що робить їх «трансакційно аналогічними». Така ситуація характерна для великих державних утворень сучасності, наприклад США, Китаю, Індії і Росії, штати і регіони яких часто не можна порівняти між собою по матеріально-речовим характеристикам. Але вони мають «однаковий адміністративно-правовий статус, а їх жителям забезпечуються однакові з населенням інших штатів/регіонів інституційні умови життєдіяльності» [1, с. 750].

Об'єктом просторової економіки як складової гео економічного простору в більшій мірі повинні стати трансформації (і супутні їм трансакції), які безперервно і послідовно перетворюють територіальні умови господарства в ресурси, потім в чинники і продукти виробництва, які, змінюючи початкові умови, дозволяють залучити нові ресурси, сформувати фактори і продукти для наступних поколінь.

Умови розвитку гео економічних процесів вимагають для їх суб'єктів розкриття загальних зовнішніх природних і суспільних обмежень, які виступають імперативною частиною гео економічного простору. На різних етапах еволюції «тієї чи іншої країни існувало безліч дуже різних і несхожих *обставин*, які вимагали для забезпечення стабільності розвитку суспільства дотримання певних *імперативів*. Людям доводилося підкорятися *сукупності умов*, що обмежували активність виробничої або іншої діяльності» [8, с. 209]. Зміна умов, що перевищує пороговий рівень допустимих змін, виступає зовнішнім імпульсом корекції стратегії розвитку соціально-економічної системи. Наявні умови не можуть бути актуально освоєні в повному обсязі, але освоєні, доступні умови стають ресурсами, або джерелами факторів розвитку. Якщо географічне середовище є умовою розвитку, а предмет діяльності – одним з його елементів, то між ними виникає сполучна ланка – *ресурс*, який первинно освоєний, але не став ще діючим фактором даного процесу. Ресурси, як природні, так і суспільні, постають в якості дієвої форми джерел факторів, котрі реально функціонують в гео економічному просторі.

На сучасному етапі розвитку гео економічного простору склалися всі передумови відмови від традиційного поділу ресурсів на поновлювані (відтворювані) та невідновлювані. До перших зазвичай відносять трудові, технічні, а також біологічні ресурси. Другу групу складають вода, земельний простір, запаси палива, корисні копалини, мінеральні ресурси тощо. Як тепер стає зрозумілим, ресурси як феномен господарства і не повинні відновлюватися в тій трансформаційній формі, в якій вони були залучені. Це означало б просте відтворення ресурсів, а одночасно і кінець прогресу. Головне в творенні нових ресурсів, які стають засобом і об'єктом гео економічних та геополітичних конфліктів і боротьби [2, с. 7-8].

Фактори гео економічних суперечностей і боротьби та її діючі сили пов'язані з насиченням політичного та економічного простору новими факторами. Це вимагає перегляду проблеми оцінки багатства і оптимізації розміщення продуктивних сил на тій або іншій території. На ній розміщуються, зокрема, виробництва, в яких фактори взаємодіють в мікроекономічних локусах, і розірвати їх комбінацію – означає заблокувати динаміку економічних процесів. У географічному просторі розміщуються умови і ресурси господарювання, які спільно з факторами виробництва формують гео економічний простір. При цьому розміщені ресурси можуть і не перейти з потенційної форми факторів в реальну, так і не ставши діючими силами господарювання на певній території. Тоді у великому гео економічному просторі можуть сформуватися локальні економічні. В результаті виникне суперечність їх масштабів, яка веде за собою підвищення витрат сил та енергій. Це може стати для населення проблемою і разом з тим імпульсом для майбутньої зміни гео економічного простору під впливом більш активних факторів середовища. Розміщені непропорційно факторам умови і ресурси діяльності можуть виявитися вигідними для суб'єктів гео економічної та геополітичної діяльності, створивши для них інтенсивний негативний фон з подальшою зміною картографії. Так, посилення тенденцій націоналізму, здавалося б, слабо порівнянне з глобалізацією, поєднане з мобілізацією шляхом протиставлення «ворогові» і усвідомлення загрози, що виходить від нього, може на певний час викликати пошкваллення політико-економічної діяльності на певній території [6]. Одночасно це змінить конфігурацію гео економічного простору.

Важливим об'єктом вивчення залишаються результати функціонування гео економічного простору. Проблема достовірного виміру досягнутих його результатів, макрорегіонального або мегарегіонального рівня, постає вкрай актуальною. Картографія гео економічного простору сама може розглядатися як результат, оскільки внаслідок розширення соціального світу, світу політики і культури, котрий як результат втілив в собі міру прагнень людини, відтворюється в новій якості – зі зміненими факторами, ресурсами і новими умовами. Результат відтворення затрачених ресурсів, приносить прибуток, робить можливими нові проекти, змінює умови картографії гео економічного простору і формує його нові змісти.

Виходячи з методологічних позицій створеної ним *нооекономіки*, А.С. Гальчинський акцентує увагу на багаторівневій специфіці економічного простору, який охоплює не тільки традиційні (конституюючі вартість) відносини матеріального виробництва, а й увесь комплекс позаринкових цінностей, пов'язаних з формуванням на основі креативної діяльності людини ноосфери, конструюванням багатоаспектної системи комунікативних зв'язків людини і суспільства, створенням в кінцевому рахунку соціальних передумов для вільного розвитку особистості [3, с. 167].

Функціонування і розвиток геоекономічного простору реалізується як безперервний кругообіг проектів, умов, ресурсів, факторів. Це свого роду «генетична програма» самоорганізації матеріального людського буття в координатах певного просторово-часового континууму. Дослідження еволюції геоекономічного простору в таких його процесах, як модифікація і деградація, трансформації та трансакції, інновації та консервація, набуває все більшого значення в світі, що глобалізується при інтенсивному пересуванні факторів, захопленні ресурсів, уніфікації умов в небувалих масштабах. Межі, насиченість, зміни геоекономічних просторів прийшли в рух, що зумовило в свою чергу також і їх зміну.

Результатом цих змін стало, зокрема, ствердження «грошового ладу», амбіції і вплив якого стають мірою людських пристрастей і практики. Стали іншими ідеали: всі теоретики і конструктори картографії сучасності, соціального, політичного, економічного та інших просторів говорять на єдиній для всіх народів і країн мові фінансових операцій, які набувають смисл і чіткість «природних законів» буття. Фінансова достатність, успіх – це головна ознака людини в сучасному соціально-економічному середовищі. В динаміці реального життя, прагматичних поривів і прагнень фінансові ресурси визначають статус індивіда, його положення в суспільстві, спектр можливостей. Фінансовий успіх в якості мірила значущості і шкали цінностей тут є універсальним, але по-справжньому крупний успіх дійсно все частіше виявляється вище особистих зусиль, праці і моралі, стаючи ознакою найвищих досягнень [5, с. 363-366].

В якості моделі архітекtonіки геоекономічної конструкції, яка стверджується на планеті, може слугувати відомий багат шаровий «китайський шар». Геоекономічна конструкція послідовно з'єднує співмірні види діяльності (економічні, соціально-економічні, політико-економічні, соціально-політичні) в єдине складне сплетіння економічного простору. На нижньому, географічно локалізованому, рівні здійснюється добування природних ресурсів та їх використання природозатратною економікою; другий, більш високий локus – виробництво інтелектуального продукту і його освоєння високотехнологічним виробництвом. На транснаціональному ярусі – виробництво фінансових ресурсів і застосування технологій універсальної данини в якості механізму управління індустріальними об'єктами (які в свою чергу породжують потребу в даних ресурсах) [9, с. 584]. Але транснаціональний характер має також зворотній бік геоекономічного світовлаштування – стримуваний цивілізацією порив до інволюційного, споживацького використання її потенціалу з метою одержання короткотривалого прибутку, а також контроль над різними видами асоціальної практики (корупція, злочинність, агресія). Звідси в легальний сектор проникають правила гри, в яких правовий і моральний контекст втрачають минуле значення. На «вищому поверсі» – це мережа «штабної економіки», система глобального управління метаекономікою, тотальний контроль над платіжними засобами та їх рухом, і поява єдиної, диверсифікованої системи податкових платежів, здатної з часом перетворити всі землі геоекономічного універсуму в основу Нового світу – джерела квазіренти [9, с. 597].

Реалізація таких амбіційних цілей вимагає не менш радикальних дій по зміні світового порядку. На сьогодні прокреслюються два сценарії завершення геоекономічної реконструкції. Одна логічна траєкторія – мирне закінчення будівництва каркасу Нового світу. Або, іншими словами, тотальної емісійно-податкової системи. Але тут можуть виникнути суперечності, і в результаті може виникнути перманентний силовий контроль, нові форми конфліктів і шляхи їх врегулювання, відчуження прав володіння від режиму користування, масштабний перерозподіл об'єктів власності, ресурсів і енергії. Такою постає картографія сучасності [9, с. 598].

Геоекономічний простір змістовно розкривається через систему виявлених принципів і закономірностей його насичення і спустошення, механізмів встановлення пріоритетів, орієнтирів та імперативів використання його потенціалу. Поступово складається нова парадигма. Вона передбачає компаративне пізнання природи і специфіки геоекономічної картографії в рамках конкретного простору і часу в ретроспективному, актуальному і перспективному планах. Тим самим відриваються епістемологічні аспекти геоекономічного простору, що дозволяють акцентувати увагу на процесах формування та зміни методології його пізнання і зміни [1, с. 751].

В цьому плані вивчення геоекономічного простору повинно розширити предметну область історичної, економічної та політологічної науки дослідженнями закономірностей «природного» і «наведеного» розподілу економічних і соціальних параметрів в просторі, сутності «просторової ренти» і особливостей орієнтованої на неї поведінки людей, формування і функціонування територіальних соціально-економічних спільнот різного масштабу, механізмів і результатів їх взаємодії, формування просторового системного ефекту як результату взаємодії територіальних політичних та соціально-економічних систем. Хоча геоекономічний простір існує в значній мірі незалежно від рівня його усвідомлення, розвиток уявлень про простір людського життя здійснював значний вплив на вектори і темпи його трансформації

Висновки. Розгляд геоекономічного простору як економічної категорії дає можливість визначити методологічну правомірність його аналізу в контексті картографії. Дослідження природи геоекономічного простору відкриває перспективи вивчення і осмислення розвитку динаміки соціально-економічної системи. Геоекономічний простір збагачується новими смислами, інтегруючи в себе різні фактори, процеси, демонструючи їх прояви в нових аспектах. Параметри критеріїв геоекономічного простору дозволяють зрозуміти специфіку реалізації його сутності в конкретних формах соціально-економічної реальності. Розуміння сутності геоекономічного простору відкриває широкі можливості зміни домінуючої в суспільній науці лінійно-рівноважної парадигми пізнання на динамічно-нелінійну, відповідну епістемологічним практикам сучасної методологічної рефлексії.

Література

1. Базилевич В.Д, Ильин В.В. Экономико-философская мысль современного мира / В.Д. Базилевич, В.В. Ильин. – К.: Знання України, 2015. – 821 с.
2. Гаджиев К.С. Мировой экономический кризис: политико-культурное измерение / К.С. Гаджиев // Вопросы философии. – 2010. – № 6. – С. 3-19.
3. Гальчинський А.С. Політична нооекономіка: Начала оновленої парадигми економічних знань / А.С. Гальчинський. – К.: Либідь, 2013. – 472 с.
4. Занг В.-Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / В.-Б. Занг. – М.: Мир, 1999. – 335 с.
5. Ільїн В.В. Фінансова цивілізація / В.В. Ільїн. – К.: Книга, 2007. – 527 с.
6. Линдси Б. Глобализация: повторение пройденного. Неопределенное будущее глобального капитализма / Б. Линдси. – М.: ИРИСЭН, Мысль, 2011. – 416 с.
7. Мамардашвили М.К. Философские чтения / М.К. Мамардашвили. – СПб.: Изд-во «Азбука-классика», 2002. – 832 с.
8. Моисеев Н.Н. Расставание с простотой / Н.Н. Моисеев. – М.: Аграф, 1998. – 480 с.
9. Неклесса А. Глобализация и новое геоэкономическое мироустройство / А. Неклесса // Антология современной философии хозяйства: В 2 т. Т. 1. – М.: Магистр, 2008. – С. 582-601.
10. Пролеєв С.В. Глобальне суспільство і модерна культура / С.В. Пролеєв, В.В. Шамрай // Людина і культура і умовах глобалізації: Збірник наукових статей. – К.: Видавництво ПАРАПАН, 2003. – С. 34-47.